

הרב אורי רדמן הרב זוין – בין ציונות לחסידות חב"ד

- מבוא
- חלק א – יחס אדמו"רי חב"ד לתנועה הציונית
- א. האדמו"ר הרש"ב – ביסוס האידאולוגיה האנטי-ציונית
- ב. האדמו"ר הרי"צ וחתנו
- חלק ב – הרב זוין והתנועה הציונית
- ג. פעילות הרב זוין בתנועה הציונית
- ד. אתחלתא דגאולה – ציונות דתית, חב"ד והרב זוין
- חלק ג – מדינת ישראל, בין הרבי מלויבאוויץ' לרב זוין
- ה. מדינת ישראל – מקור ההצלה לעם היהודי וליהדות
- ו. מדינת ישראל מדינה יהודית – היבטים הלכתיים
- מעין סיכום

הרב שלמה יוסף זײן היה מגדולי הרבנים בדור הקמת מדינת ישראל, חסיד חב"ד וכותב מעמיק ופורה, אשר עסק גם בצרכי ציבור במאמרו סוקר הרב אורי רדמן את התנגדותם החריפה של אדמו"רי חב"ד לתנועה הציונית ולהקמת מדינת ישראל, ומנגד את עמדותיו ופעילותו הציונית הבולטת של הרב זוין הדרך באמצעותה גיבש הרב זוין את דרכו ואת פעילותו הציונית, תוך רגישות לדעת רבותיו, אולם לא בהתבטלות אליהם, מעוררת מחשבות על עצמאות תורנית גם בדורנו

הרב אורי רדמן

הרב זוין - בין ציונות לחסידות חב"ד

מבוא

מאמר זה בא לבאר את משנתו ההגותית וההלכתית של הרב שלמה יוסף זוין בהקשר לתהליך התחיה ולמדינת ישראל. הרב זוין נולד בשנת תרמ"ז, היה מחסידי הרבי מבבורויסק (פלג חב"ד-קאפוט), ולאחר פטירתו התקשר כחסיד לאדמו"רי חב"ד-לויבאוויץ' (האדמו"ר הר"צ והרבי מלויבאוויץ'). הרב זוין היה מגדולי התורה שהנהיג את היהדות הדתית ברוסיה-אוקראינה, ולאחר עלייתו לארץ ישראל בתרצ"ד היה מראשיה הרוחניים של התנועה הציונית הדתית. נפטר בשנת תשל"ח.

על פניו, קיים פער תיאולוגי-אידאולוגי עמוק בין משנתו של תנועת חב"ד למשנתו של הציונות הדתית לגווניה בהקשר לתהליך התחיה ולהזדהות עם התנועה הציונית. וכאמור, המאמר בא לברר את משנתו של הרב זוין בעניין זה.

המאמר מחולק לשלושה חלקים: חלקו הראשון (פרקים א-ב) יעסוק ביחסם של אדמו"רי חב"ד-לויבאוויץ' לתנועה הציונית. החלק השני (פרקים ג-ד) יעסוק ביחסי הרב זוין והתנועה הציונית, ובשיטתו לגבי מעמדה של מדינת ישראל כהתחלת הגאולה. החלק השלישי (פרקים ה-ו) יעסוק בפער ההגותי וההלכתי שבין משנת הרב זוין לאדמו"ר האחרון מחב"ד בקשר למדינת ישראל.

חלק א - יחס אדמו"רי חב"ד לתנועה הציונית

א. האדמו"ר הרש"ב - ביסוס האידאולוגיה האנטי-ציונית

יחסה השלילי של תנועת חב"ד לתנועה הציונית מתחיל מאגרת שכתב האדמו"ר הרש"ב (תרכ"א-תר"פ) לאחד מחסידיו.¹ כבר ציינו החוקרים כי התנגדותו לציונות,

1. המכתב נכתב לחסיד ישראל צ'רטקוב, גביר מהעיר חרסון, התפרסם בחבצלת 39, י"א אב תרנ"ט (1899), והופץ בעותקים רבים. על עוצמת התייחסות חסיד חב"ד למכתב ניתן ללמוד ממאמרו של יצחק שניאורסון (קרוב משפחתו של האדמו"ר, רב מטעם בעיר צ'רגוב, ואחיו של פרופ' פישל שניאורסון), שהובא אצל יהושע מונדשיין (יהושע ד' לבנון): "בשעה שגם שאר כל הרבנים והאדמו"רים התנגדו לציונות, מתוך אמונה שבנין ארץ-ישראל יהיה רק על-ידי המשיח; ואילו הציונים עצמם, ב'חדרים' שלהם ובהתנהגותם האנטי-דתית, מסיטים את היהודים מדרך הישר, הרי שלאיש מהם לא היו האומץ והכוח לצאת נגדם באופן גלוי, הרבי מלויבאוויטש יצא במכתב גלוי נגד הציונים, שעורר סער גדול בעולם החסידי. האדמו"רים וגדולי הרבנים העריכו את הגבורה שבצעד אמיץ זה" (כפר חב"ד 903, עמ' 56, ובאתר כרמים). בהערות לדברים כותב מונדשיין: "ברשימתו של כ"ק אדמו"ר מוהר"צ אודות א"ז הרבנית רבקה ע"ה [אם הרש"ב], כותב הוא את אשר דיברה על ערש דווי,

כפי שנחשף באגרת ובמכלול כתביו, מבוססת על שלושה מישורים: א. תיאולוגית ב. פרגמטית ג. אמונתו כי מטרת הציונות היא להחליף את הדת היהודית בלאומיות חילונית.² כך הוא כותב באגרת (אגרות קודש א, פו):

הנה גם אם היו האנשים האלה שלמים עם ה' ותורתו, וגם היה מקום לחשוב ששישגו מטרתם, אין לנו לשמוע להם לדבר הזה, **לעשות את גאולתנו בכח עצמינו**. והלא אין אנו רשאים גם לדחוק את הקץ להרבות תחנונים על זה... וכל שכן בכוחות ותחבולות גשמיים, דהיינו לצאת מהגלות בזרוע – אין אנו רשאים, ולא בזה תהיה גאולתנו ופדות נפשינו. ובפרט שהוא נגד תקוותינו האמיתית, כי כל צפיותינו ותקוותינו הוא שיביא הקב"ה לנו משיח צדקנו במהרה בימינו אמן... וכל חפצם לפרוק עול התורה והמצוות, ולהחזיק רק בהלאומיות, וזו תהיה יהדותם.

ההתנגדות נובעת בראש ובראשונה מתוך השקפה כי הגאולה העתידית היא גאולה ניסית ולא טבעית. במקומות נוספים בהם מתייחס האדמו"ר לעניין הציונות הוא ממשיך בטענתו זו, וכדבריו: "והעולה על רוחם להתאסף ולהקבץ בכח עצמן – היה לא תהיה" (שם קל). ומוסיף: "וכל התוקף והעוז שלהם, וריבוי התחבולות וההתאמצות, לא יועילו ולא יצליחו נגד רצון ה', וכלבוש יחליפו ריבוי רעיונות והצעות, ועצת ה' היא תקום, והוא לבדו יתברך יאספינו ויקבצינו יחד מארבע כנפות הארץ". להבנתו, רעיון הגאולה בדרך הטבע מחייב חילון של החזון המשיחי המסורתי. מעשה הנעשה על ידי אדם מעצם טבעו הוא חלקי, ולכן גאולה בדרך הטבע מגמדת ומחללת את החזון המשיחי האמיתי. בניגוד לגאולת מצרים ולשיבת ציון, הגאולה העתידית, שהיא הגאולה האחרונה, אינה מתגלה ברצף זמנים היסטורי, אלא היא התרחשות אלוקית שמעבר להיסטוריה האנושית. התנגדותו לתנועה הציונית

ביומה האחרון בעלמא דין, וכך סיפרה על בנה, אדמו"ר מוהרש"ב: בשעה שהיה הענין עם הציונים, והוא כתב את המכתב לנגדם, באו אלי משה מדייבסקי ויצחק יואל [רבה של קרעמענטשוג], ואמרו לי שזו סכנת נפשות בפועל ממש, וחובתי לומר לו 'בגזירת כיבוד אם' שלא יכתוב מאומה! שוחחתי עמו. לדרוש ממנו בתוקף – איני יכולה. כשמתחילים לדבר עמו, רואים שהוא מחזיק באמת בכל היוצא מפיו, והקב"ה עומד לימינו בזכות אבותיו הקדושים. והאמת חזקה מהכל. והשיב לי שבאמת אין הוא מתיירא כלל, ועל ה' תקוותו. וכך כתב האדמו"ר הרש"ב עצמו (אגרות קודש ג, עמ' ס-סא): 'המכתב בדבר הציונות בדרך-כלל פעל הרבה לטובה ת"ל'. ועוד שם (בעמ' קכה): 'ומה ש'המליץ' פער פיו – אין ליתן לב על זה, כי בעת שכתבתי את המכתב, ידעתי שהכלבים ינבחו ויצעקו מרה, ואני הסכמתי על זה באשר ראיתי גודל הנחיצות בזה, שנוגע ליסוד וקיום הדת אשר המהרסים חותרים חתירה תחתיה. השי"ת יפר עצתם'."

2. יוסף שלמון, דת וציונות, ירושלים 1990, עמ' 265; אביעזר רביצקי, הקץ המגולה, תל אביב תשנ"ג, עמ' 34-29; שלום רצבי, 'אנטי ציונות ומתח משיחי', ציונות כ (תשנ"ו), עמ' 86-87.

אינה נובעת בגלל העומדים בראשה, אם כי גם עניין זה מצטרף להתנגדות, אלא מכך שהיא מתנגשת עם החזון האוטופי של משיח וגאולה כפי שמקובל במסורת. לדעתו, קיים צידוק למציאות הגלותית של העם: "עלינו לקבל עול הגלות לכפר על עוונותינו" (שם פו).

כאמור, בדברי הרש"ב קיימת נקודה נוספת, והיא שהאידיאולוגיה הציונית מחויבת לשם הגשמתה להחליף את המאפיין הלאומי של העם היהודי, שהוא שמירת תורה ומצוות, לאפיון לאומי-חילוני, וכדבריו באגרת (שם קל):

בכדי לפעול באחינו את הרעיון הזה להיות עם וממשלה בפני עצמו... מוכרחים...
(ו) להגביר את הלאומיות על התורה... בכדי לפעול הרעיון שלהם... (ש)מוכרחים
המה לבלבל הצורה [=המהות היהודית] הקודמת, בכדי שיוכלו לקבל צורה
אחרת [=הציונות]...

כבר ציין רצבי,³ שהרש"ב לא התפעל מסילוקה של "שאלת הקולטורא" [=התרבות] מסדר יומו של הקונגרס הציוני השלישי. שהרי היטיב להבין: "הציונות מוכרחת לקולטורא, והקולטורא הלזו היא אצל הציונות מהיסודות העיקריים, אשר בלעדה אי אפשר לה כלל להגיע למטרתה" (שם קכב), ואת זה הוא שלל.

אין צל של ספק שבעניין זה צדק הרש"ב. על מנת שמעשי התנועה הציונית יצליחו, העם היהודי חייב שינוי מנטלי של שלילת הגלות וציפייה לאקטיביזם מעשי, שיכול להיווצר רק על ידי שינוי תרבותי עמוק. הרש"ב גם ניסה לגבות את התנגדותו לשינוי המנטלי בכך ששינוי זה סותר את אופיו של העם, כפי שהתפתח במהלך שנות הגלות – "פאסיביות יהודית", פאסיביות שהצליחה לשמור עליו במהלך שנות הגלות. בניגוד להוגי הציונות, שראו במנטליות הפאסיבית את צידו השלילי של העם, ראה הוא בה נורמה חיובית בכך שהיא פרגמטית, שרק בזכותה שרד העם היהודי. ביטוי ברור לעמדה זו ניתן לראות בדבריו באספת הרבנים בוילנה בשנת תרס"ה (רי"צ, ספר השיחות ה'תש"ב, עמ' קה-קו): "לא ברצוננו יצאנו מארץ ישראל ולא ברצוננו נשוב לארצנו הקדושה. אבינו מלכנו הגלה אותנו משם והוא יחזיר אותנו לשם. אך צריכים לומר לעין כל, שרק הגופים שלנו הם בגלות, אבל לא הנשמות והנפשות".

כפי שכתב רצבי, שתי הנקודות הללו – גאולה בדרך נס והעצמת המנטליות הפאסיבית – משקפות אידיאל עמוק, והוא שתבונת האדם ופעילותו האנושית בהנהגת העולם אינן כלים להנהגה מעשית ואין בהן תועלת. הרש"ב, שחזה בהתפשטות ההשכלה והחילון, בעלייתן של התנועות הסוציאליסטיות והלאומיות

3. בציון הנזכר בהערה הקודמת.

ברחוב היהודי, באנטישמיות הממשלתית ובהתערערויות הכלכלית והחברתית של יהודי האימפריה הרוסית, במלחמת האזרחים ובמהפכה הבולשביקית ותוצאותיה, לא יכול היה לקבל אידיאל המבוסס על תבונה אנושית, והאמין שהאוטופיה הדתית, למרות שהיא מעבר לשכל האנושי, היא זו שבכוחה ליצור את השינויים העתידיים.

ב. האדמו"ר הרי"צ וחתנו

התנגדות הרש"ב לתנועה הציונית המשיכה אצל בנו הרבי הרי"צ (תר"מ-תש"י), וכדבריו (ספר השיחות תש"ג, עמ' עה):

כאן [=בארצות הברית] אנו נמצאים בגלות בידי אומות העולם, בארץ ישראל נמצאים בגלות בידי יהודים, וקשה יותר להיות בגלות אצל רשעי ישראל מאשר אצל רשעי אומות העולם. **הגלות בידי הגויים טובה מאשר הגלות בידי יהודים**; הגוי מחזיק את גוף היהודי בגלות, אך עם הנשמה היהודית אין לו עסק. ואילו הרשע היהודי מכניס את הנשמה היהודית בגלות ומחפש לטמא את הנשמה. חלק מסוים מרשעי ישראל, שהתאספו בארץ ישראל, מחפשים לטמא את הנשמות היהודיות, לטמא את קדושת הארץ, לטמא את לשון הקודש... אלה שנמצאים כאן יכולים להיות שבעי רצון על שלא נמצאים שם **בארעא דישראל הגלותי**, שהאנשים היראים הגרים שם הם עבדין תחת ידי פריצי עמך.

התנגדותו לציונות גרמה לרי"צ להתנגד שיהודים יראו בארץ ישראל אלטרנטיבה (מבוא לאגרות קודש לרי"צ, חלק ג, עמ' 14):

באותה שעה [=תרצ"ד] הגיע רבנו למסקנה, שההצלה העיקרית ליהדות רוסיה היא ע"י שיצאו מרוסיה ויתיישבו באחת מהמדינות החופשיות. ולפי המצב אז, אין דרך אחרת אלא לארץ הקודש. וזאת הוא כתב... 'הכל יודעים' (דעתי בְּדָבָר) נסיעה לארה"ק ת"ו, (אשר כל) העת היה אצלי בשלילה, וגם כעת הנני בדעה כזו בהנוגע לשאר מדינות⁴ אבל בנוגע לאחינו שיחיו הסובלים, אין עצה אחרת... וא"כ בשביל להינצל אין דרך אחר כ"א אה"ק ת"ו.

הכשרת העלייה לארץ ישראל היא רק בדיעבד, לצורך הצלת יהודי רוסיה, ורק עבורם. התנגדותו לעלייה לארץ ישראל וחיזוק ההתיישבות בה היתה כה חריפה,

4. כלומר שיהודים ממדינות אחרות לא יעלו לארץ ישראל.

שהוא ביקר את הוראת האדמו"ר ה'אמרי אמת' מגור לחסידיו לקנות קרקעות ולעזור לבניית הארץ, וכדבריו:⁵

כבוד מועצי התורה אשר במדינת פולין יצ"ו, ביחוד אל כבוד הנשיא האדמו"ר שליט"א מגור, ואל כבוד הסגן האדמו"ר שליט"א מרדזין... חזות קשות הוגד לנו. החובבים, הציונים והמזרחים הודיעו בקול תרועה, במחנה העברים, לאמור: רבני ישראל, אדמו"רי פולין שליט"א, בונים את ארץ הקדושה... ואשתומם על השמע. האם כה יסור יסרנו ה', ולא יחוס ולא ירחם? האם גם האור נהפך לחושך?... ומנוח לא ידעתי, ואערכה שאלתי ובקשתי לכת"ר שליט"א להגיד לי, האמת השמע... כי כת"ר שליט"א [=הרבי מגור] נסע לארץ הקודש ת"ו וַיִּקְנֶה נחלת שדה וּכְרָם, לייסד בתי חרושת עבודה?... כי בזה נותנים יד לחובבים וציונים...

ואדרשה, כי יודיעו בעיתוני העברים כי שקר בָּדָאוּ מטיפי הציונים, לאמור אשר כת"ר אדמו"רי פולין והרבנים שליט"א, אחזו בארץ ישראל להרחיב ישיבה החומרי, בחרושת ובמעשה... ואשר מעפילים לעלות אל הארץ, הוא נגד משפט התורה ונגד ציווי ואזהרת ה' יתברך, עד כי יקבץ נדחינו על ידי גואל צדק במהרה בימינו אמן... למחוק הסעיף על דבר ישוב הארץ על ידי אמצעים של בתי חרושת ועבודה, ובתי מוסד של חינוך בהסתדרות מטעמי אירופא, כי אם הרחבת הישוב על ידי אמצעות החזקת תלמידי חכמים, חסידים ואנשי מעשה, ישיבות והדומה...

בדרך זו המשיך חתנו הרבי מליובאוויץ' (תרס"ב-תשנ"ד), וכדבריו (שיחות קודש תשל"ד ב, בהר בחוקתי):

זה לא 'אתחלתא דגאולה', מכיוון שרק עכשיו מתחילים להיכנס יותר ויותר עמוק לגלות הרוחנית. ובכלל, איזה 'אתחלתא דגאולה' הוא זה? אדרבה, 'א טיפערער גלות' [=גלות עמוקה יותר]. לא בשביל זה ישבו יהודים 1900 שנה בגלות, כדי להגיע למצב כזה של פחדים ו'אחות לנו בבית המלכות' בווישינגטון. אף פעם לא היה העדר עצמאות והעדר גאון יעקב כמו שהוא עכשיו, אלא כעת זה נמצא ביד ישראל וכל הסביבה תלויה בזה...

5. ראו יצחק אלפסי, אנציקלופדיה לחסידות ב, 'ירושלים תשמ"ו, עמ' קנח; תיקון עולם, ירושלים תשס"ו, עמ' מח-נג, נג, סה.

לסיכום, שלושת אדמו"רי חב"ד האחרונים התנגדו באופן נחרץ לכל התחברות או הזדהות עם התנועה הציונית. התנגדותם נובעת בראש ובראשונה מהתנגדות תיאולוגית, ולהבנתם מדינת ישראל מעמיקה את הגלות ואינה מהווה בסיס לתהליך הגאולה האמיתי.

חלק ב – הרב זוין והתנועה הציונית

ג. פעילות הרב זוין בתנועה הציונית

המתבונן בביוגרפיה חיו של הרב שלמה יוסף זוין, נחשף לפער ביחסו לתנועה הציונית בכללותה, ולתנועה הציונית-דתית בפרט, בין תקופת חייו הראשונה, בהיותו ברוסיה, לבין תקופת חייו לאחר עלייתו לארץ ישראל.

כפי שיתברר להלן, בהיותו ברוסיה היה הרב זוין מראשי העוסקים בענייני ציבור. למרות זאת, בכל פעילויותיו הציבוריות אין שום דבר שניתן לזהותו עם שיתוף פעולה או הזדהות עם התנועה הציונית, למעט אולי השתתפותו בהספד שנערך להרצל בשנת תרס"ד בבוברויסק, וכדבריו בראיון למנחם רועי בעיתון ידיעות אחרונות, ער"ה תשל"ח (צילום הובא אצל רענן יעקב, עלון 'תורה ודעת' 643, תשרי תשל"ח, בסוף הגיליון; נדפס בספר ילקוט תורה ודעת בראשית א, ללא מספרי עמודים):

בתרס"ד נפטר הרצל. לבוברויסק בא הרב מהומל⁶ כדי להספידו. בישיבה של רבי שמריה נח שניאורסון הודיעו כי בחור שילך לשמוע את ההספד ישלם קנס גבוה כעונש. "אני", מחייך הרב זוין, "יצאתי ידי חובת שניהם. הלכתי לשמוע את ההספד ושילמתי את הקנס".

בניגוד לאירוע נקודתי זה, בפעילותו הציבורית היה מזוהה הרב זוין עם חוגים המקורבים למתנגדי התנועה הציונית. הוא הרבה לכתוב מאמרים פובליציסטיים בעיתונות הדתית, בעיקר בעיתון 'המודיע' של הרב עקיבא אליהו רבינוביץ'. עיתון זה ראה אור בין השנים תר"ע-תרע"ד (1910-1914), וביטא את הלכי הרוח ודרכי המחשבה של החברה האורתודוקסית ברוסיה. הרב רבינוביץ' עצמו פרש מהתנועה הציונית לאחר הקונגרס הציוני השני, בעקבות סירוב הקונגרס לדרישתו להעמיד 'ועד רבני' שיפקח על הפעילות התרבותית של התנועה הציונית. הרב זוין

6. הרב רפאל מרדכי בארישאנסקי, תלמידו ועוזרו של הרב שמואל מוהליבר, כיהן באותן שנים כרבה של הומל (כיום בבלארוס). על הרב בארישאנסקי ראה בספר שהוציא בנו, אוסף מכתבים מחוטבים, ניו יורק תשי"ב. הוסמך להוראה בגיל 22 ע"י ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה. היה מראשי תנועת 'המזרחי', ידוע כנואם מעולה אשר בדרשותיו חיזק את הציונות הדתית. השתתף בוועידות הציוניות בשנת תר"ס בוויילנה וכן בקונגרס הציוני הרביעי שנערך בלונדון.

השתלב במגמה זו של עורך העיתון, ובמאמרים שונים הוא הרבה לבקר את מוסדות התרבות ואת הביטאונים הספרותיים שיצרו הוגי וראשי התנועה הציונית. עיקר ביקורתו הייתה בהעמדת הנקודה המרכזית המבדילה בין עולם התרבות המתהווה של התנועה הציונית ובין העולם המסורתי. בעוד שהתפיסה הדתית סברה שהדת היא הביטוי ללאומיות היהודית, התנועה הציונית בידלה בין הזהות הדתית לזהות הלאומית. וכדברי הרב זוין המתייחסים לסופר י. ח. ברנר⁷ ('ציונים קטנים', המודיע, כ"ט ניסן תרע"א, 14/4/1911):

את מקדש היהדות הישן החרבו, ומקדש חדש אין לאל ידם לבנות. מכיוון שנטלו את נשמתה של היהדות ממנה, שוב לא יוכלו להפיח נפש חיה ונשמה חדשה לתוכה. כי נשמת היהדות ונפשה לא מעשה ידי אדם היא. נשמה מלאכותית אינה במציאות. ומכאן כל אותה רציצת הנפש ופגימת הנשמה של הסופרים העבריים, המבקשים להם אלוהים חדשים ואינם מוצאים. מציאה כזו אינה באה אפילו לא בהיסח הדעת.

בעקבות זהותו כאיש המקורב לתנועת אגודת ישראל, ייעדו אותו ראשי התנועה לעורך עיתונם היומי – דער יוד (היהודי), מינוי שלא התממש בגלל מלחמת העולם הראשונה. וכך כותב לו הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי (סיוון תרע"ד, אגרות ר' חיים עוזר ב, תתקצד):

שמעתי מכבר כי הוסכם בווראשא למנותו לעורך על הוצאת המכה"ע [=המכתב העת, העיתון], ובהיותו פה לפני שבועיים ימים טיילנו בזה ארוכות וקצרות... ושמחתי באומרים לי כי נמסר הדבר בידיים אמונות כמו הדר"ג... ובעיקר הדבר, הלא הרבה יגיעה ועמל השקענו להוציא לאור עיתון יומי נאמן למסורת אבות, ואשמח מאד כי יעלה הדבר בידם.

ר' חיים עוזר מתכוון לסיכום שהושג בין הרבי מגור לרב זוין, כדברי נכדי הרב זוין (בביוגרפיה שהודפסה בראש המועדים בהלכה, ירושלים תש"ע, עמ' 22):

שמו הגיע גם לאוזני כ"ק אדמו"ר מגור זצ"ל בעל "אמרי אמת", שהתרשם מאישיותו ורצה לקחתו לפולין להנחות ולייעץ ולעמוד בראש מערכת ההסברה, הכוללת עריכת עיתון יומי... ולשם כך נפגש סבא עם חתנו של האדמו"ר זצ"ל,

7. דברי הרב זוין נכתבו לאחר שברנר כתב את מאמרו 'חזיון השמד' שבעקבותיו פרץ 'מאורע ברנר'. ואכמ"ל.

נשיא אגודת ישראל, הרב יצחק מאיר לוין ז"ל, וסוכם שסבא, בנוסף על ההסברה, יקבל גם רבנות נכבדה בוורשא. יחד עם הרי"מ לוין נכנסו ל"אמרי אמת", שנתן את ברכתו והעניין סוכם. אלא שבינתיים פרצה המלחמה וכל העניין בוטל.⁸

גם לאחר מלחמת העולם הראשונה, המשיך הרב זוין בפעילותו הציבורית הענפה ללא קשר ישיר או הזדהות עם התנועה הציונית. עם הפלת שלטון הצאר בשנת תרע"ז, הוקמה ברוסיה ממשלה זמנית דמוקרטית. בקייב, בירת אוקראינה, שהייתה עדיין תחת שלטון רוסי, ארגנו פוליטיקאים אוקראינים לאומיים-פרוגרסיביים את "המועצה המרכזית האוקראינית" [=ראָדָה]. הרב זוין היה חבר המועצה. בין יתר פעילויותיה קראה המועצה לאספות לאומיות למיעוטים השונים הקיימים באוקראינה, ובכלל זה גם ליהודים. מתוך שאיפה שאספה זו תשתלב עם הצעת הפתרון שאליו שאפה הראדה, נתינת אוטונומיה תרבותית וקהילתית למיעוטים לאומיים.

גם לאחר כיבוש אוקראינה ע"י הצבא הגרמני, ניתנה זכות אוטונומיה לאומית למיעוטים הגדולים, וביניהם היהודים. בעקבות כך קמו ארגונים דתיים רבים (אחדות ישראל, נצח ישראל, עדת ישורון, מסורת וחירות, שומרי ישראל, אגודת ישראל)⁹ שאוחדו למפלגה דתית אחת – 'אחדות'. באי המפלגה הדתית התכנסו לוועידה בקייב בה' תמוז תרע"ח. בוועידה זו השתתפו 120 צירים, לנשיאות נבחרו ר' חיים עוזר מוילנא, הרב אהרונסון מקייב, הרב מנחם מנדל חן מניז'ין. השתתפו בה גם הרב אברהם דב כהנא מקובנה, ר' איצ'לה מפוניבז', ר' רפאל שפירא.¹⁰ הישיבה בחרה בוועד פעולה בנשיאות הרב אהרונסון, שאחד מחבריו היה הרב זוין. בהתאם להחלטת הוועידה הוא החל לערוך את עיתון המפלגה 'אחדות'.¹¹

בעיקרה עסקה מפלגת 'אחדות' בבעיותיה הפנימיות של החברה היהודית באוקראינה. להבנתה, יש לפתור את כל שאלות עמנו "ברוח התורה הכתובה

8. ראה גם ראש גולת אריאל ב (על האמרי אמת מגור), 'ירושלים תשנ"ה', עמ' קעא. לפי המסופר שם, יחד עם הרב זוין היה אמור לערוך את העיתון הרא"ב רבינוביץ', בנו של עורך המודיע הרב א"ע רבינוביץ' מפלסובא. עיתון זה קיבל הסכמה גם מהחפץ חיים. וראה גם ב'אלה אזכרה', ו, ניו יורק תשכ"ה, עמ' 155, במאמר על ר' ברוך הלוי קאמינר. שם מזכיר רק את הרב זוין כעורך העיתון.

9. ראה אהרון אליהו גרשוני, 'יהדות ברוסיה הסובייטית, מוסד הרב קוק תשכ"א', עמ' י.

10. א"א גרשוני שם: "כפי הנראה, מהרכב הוועידה היא הייתה קרובה ברוחה לאגודת ישראל". בספר החכם המופלא (ביוגרפיה על הרב אהרונסון), תל אביב תשמ"ה, עמ' 39, מציין שגם החפץ חיים ור' מרדכי משה עפשטיין מסלבדוקה, הרב קצלנבוגן רבה של פטרבורג, וכן האדמו"ר מבבוריסק, השתתפו בוועידה.

11. יהושע מונדשיין, 'מכתביו של הרב ש"י זוין לרב א' חן', אתר כרמים, הע' 12, כותב כי לא עלה בידו לראות אף לא אחד מגיליונות העיתון. לדבריו: "בספר 'פרסומים יהודיים בברית-המועצות 1917-1960', עמ' 37 (מס' 310), נרשם: אחדות; יוצא לפרקים על-ידי ועד המרכזי של ההסתדרות 'אחדות'. העורך ש"י. זוין. גיליון א-ב. קיוב, תרע"ח-תרע"ט. גיליון מס' 1: אלול תרע"ח. 44 עמ'; מס' 2: שבט תרע"ט, 64 עמ'".

והמסורה", ולהגשמת ייעוד זה סבורה 'אחדות' כי בראש ובראשונה יש לעסוק בלימוד תורה ובקיומה. בשטח הלאומי היא עומדת על הדרישה שתתקבל אוטונומיה אישית ולאומית ליהודים באוקראינה, שתכלול עניינים דתיים, כלכליים ותרבותיים. כמו כן, מפלגת 'אחדות' קיבלה על עצמה לעסוק גם בעניינים מדיניים, וכדברי התקנון: "ישוּב ארצנו הקדושה על פי התורה... הסתדרות 'אחדות' עוסקת בהחזקת הישוב הישן והחדש תחת דגלה המיוחד". וכבר העיר גרשוני, שבעבודה הארצישראלית נכללת תמיכה גם בישיבות ובתלמודי התורה, וגם בהחזקת הפועלים ובעלי המלאכה בארץ ישראל.¹²

במכלול פעילותה של מפלגת 'אחדות', שכאמור הרב זוין היה חבר בוועד הפועל שלה, לא קיימת התייחסות ישירה לתנועה הציונית, לא חיובית ולא שלילית, ולא לשאלת הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל. אם כי מפלגה זו שיתפה פעולה עם המפלגות הציוניות במועצה הלאומית הכלל-יהודית באוקראינה (בה זכתה המפלגה הציונית ברוב, ויחד עם 'אחדות' היו להם 75 מתוך 125 צירים), ולמעשה אפשרה לתנועה הציונית לקבוע את סדר היום.

שאלת ארץ ישראל הייתה שאלה אקטואלית באותו זמן, מכיוון שכינוס המועצה הכלל-יהודית (כ"ח חשוון תרע"ט) היה לאחר הכרזת בלפור וערב ועידת השלום בוורסאי (1919). לנשיא הכנסייה נבחר מנחם אוסישקין, והדמות המרכזית שסביבה עמדו באי המועצה הייתה המשורר הלאומי ביאליק. למרות שכאמור צירי מפלגת 'אחדות' לא היו מזוהים עם התנועה הציונית, אלא עם הקהילות הדתיות לגוניהן, הרגשתם הטבעית הייתה שעם הרגש הלאומי ועם הדרישה שבסדר העולמי החדש שייחתם בוועידת השלום, יכירו האומות בחזרת העם לארץ ישראל – מולדתו. כאמור, החלטות המפלגה ומעשיה לא ביטאו הזדהות מוחלטת עם התנועה הציונית, אלא רגש עממי, דתי ולאומי, שתמך בהקמת הבית הלאומי בארץ ישראל. בשנת 1920 הקיץ הקץ גם על כל צורת השלטון הלאומית-אוקראינית, כאשר הצבא האדום השתלט על אוקראינה.

ההגות והפעילות הציונית של הרב זוין אחרי עלייתו ארצה

לאחר עליית הרב זוין לארץ ישראל (תרצ"ד) חל מפנה בהשקפותיו, והוא נהיה לאחד ממנהיגי הרוחניים של התנועה הציונית הדתית. הוא היה חבר במוסדותיה הרבניים

12. נוסח ההחלטה שמוזכר בספר החכם המופלא, עמ' 39, הוא: "הארגון יעסוק בהחזקת היושבים בני ה' בעיר הקודש ירושלים ובשאר ערי הקודש מיסוד קופת רמב"ן, אבל גם לעסוק בהתיישבות בארץ: בבניית בתים, נטיעה וזריעה וכל ענפי התעשייה". כפי שמציין גרשוני, החלטה זו התקבלה בניגוד לחוגים חסידיים מחב"ד, מאקרו ובויאן, שקראו לה "התזסיים [=הגרעינים] הציונים".

וייצג אותה בפעילויות שונות, וזאת בנוסף לחברותו במועצת הרבנות הראשית.¹³ ומאז שהמפלגה הציונית-דתית בגלגוליה השונים התחילה להתמודד לכנסת כמפלגה עצמאית, הוא קרא להצביע לה, כפי שמתאר עיתון הצופה, י"ב תמוז תשי"א, שבאספת-עם של המזרחי בירושלים, "יצא הגרש"י זוין בקריאה נלהבה להצביע בעד רשימת המזרחי. הרב עמד על עמדתו וזכויותיו המרובות של המזרחי במלחמת מצוה בעד כל הקדוש והיקר לנו במשך יובל שנים, ועל פעולותיו החשובות בארץ". הרב זוין השתתף בוועידה העולמית של המזרחי בחודש אב תשכ"ב, ובחר לשאת בנאומו דברי הערכה למסכת חייו רבי-המעש של הרב יהודה ליב מימון ז"ל, וכדברי הצופה (כ' מנח"א תשכ"ב): "דבריו של הרב זוין, שהיו חדורים אהבה עמוקה לרב מימון ז"ל ולמשנתו, נשמעו תוך הקשבה דרוכה של ציבור הנאספים". למרות הזדהותו עם תנועת המזרחי, לעיתים הוא ביקר בחריפות את החלטות מרכז המפלגה. כך, כאשר התקבלה החלטת מרכז המפד"ל שיש לגייס את כל בחורי הישיבה, הוא כותב לחברי המרכז העולמי של המזרחי והפועה"מ, ב"ב שבט תשכ"א:¹⁴

הציבור של רבנים וישיבות, וסתם יהודים תורנים, הולך וסוער נגד המפד"ל על עמדתה בעניין גיוס בני הישיבות. אינם חוששים מפני המפלגות השמאליות... וכל חששם הוא שהמפד"ל "לא יקלקל"... לדעתי, על המפד"ל לנקוט מיד עמדה חד-משמעית, ובדברים מפורשים לצאת נגד כל שינוי ביחס הדיחוי... חוששני שהמפד"ל מנתק עצמו מכל "עורף" של היהדות התורנית, וחבל מאד.

הזדהותו עם המפלגה הציונית-דתית היתה במישור האידאולוגי, אך לא כחבר פעיל במפלגה. וכדבריו בראיון לעיתונאי לוי יצחק ירושלמי ('פתאום עברה רוח טהרה בעם', מעריב, ער"ה תשל"ז):

ראשית כל, אינני איש 'המזרחי'... כלומר: רשמית אינני חבר המפלגה, ואפילו כרטיס חבר אין לי. נכון, אני מקורב להם, אבל אני מגדיר את עצמי כבלתי-מפלגתי. בבחירות הפנימיות איני משתתף, אלא שבבחירות לכנסת אני מצביע בעד רשימת מפד"ל... 'המזרחי' עשה הרבה דברים חשובים ומועילים לשמירת

13. הרבי מלויבאוויץ' הביע במכתב לרב זוין, מיום י"א ניסן תשכ"ד (אגרות קודש כג, ח'תשצט), הסתייגות מחברותו במועצת הרבנות. תודתי לרב ד"ר בועז הוטרר שהפנה אותי למכתב זה.
14. מתוך אתר מורשת, מכירות פומביות, מכירה 74, כ"ח אדר ב' תשפ"ד 7 אפריל 2024, פריט 262.

הקשר בין התורה והמסורה ובין מדינת ישראל. בוודאי יש מה לבקר אותם, ואינני מזדהה עם כל מעשיהם, אבל הטוב – הוא טוב.

ציוניותו של הרב זוין בעיני הרבי מליובאוויץ'

מעבר להזדהות עם התנועה הציונית-דתית, היה הרב זוין מקורב מאוד לחוגי ישיבת מרכז הרב. הוא השתתף בכנסים, בתפילות, וכן בסעודות ההודיה ביום העצמאות וביום ירושלים. כמו כן, תלמידי הישיבה היו מבני ביתו. הזדהות עם חוגי מרכז הרב הייתה חרף ידיעתו שאין הדברים מוצאים חן בעיני הרבי מליובאוויץ'.

הדברים באו לידי ביטוי בשנת תש"כ (1960), במכתב לרבי מיום ל"ג בעומר, בו מודיע הרב זוין שהוא מתכוון ללכת לאירוע הקשור למרכז הרב, כנראה הנחת אבן הפינה לבניין הישיבה בקרית משה.¹⁵ הרבי התנגד לכך, ובתגובה נחרצת ערב חג השבועות הזהיר את הרב זוין (אגרת ז'שכט): "באם יבוא לפועל ככתבו, אהיה מוכרח להודיע עמדתה ברורה של חב"ד לשיטה הנ"ל, כמובן מתאים למכתבי כ"ק רבותינו נשיאנו – כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב וכ"ק בנו מו"ח אדמו"ר צוקללה"ה נבג"מ זי"ע, ובטח יגרום זה לתגובה מכמה חוגים וכו' וכו'".

למרות שבדרך כלל נמנע הרבי מליובאוויץ' מלחדד את שיטת חב"ד לגבי נושאים אידיאולוגיים השנויים במחלוקת שאינם ברי חשיבות אקטואלית, כשסבר שיש חשש לטעות ולסילוף שיטתו הוא הביע דעה נחרצת, כדבריו (באותו מכתב): "והרי שיטתי עד עתה, שכל זמן שאינני מוכרח להצהרות שעלולות להביא למלחמות, זאת אומרת שאינו נותן מקום לטעות, אינני עושה זה. וקל להבין".

בתגובה למכתבו הנ"ל, שואל הרב זוין את הרבי: "הרי אף כ"ק אדמו"ר הרי"צ כותב עליו [=הרב קוק] תוארים נפלאים וכו', ואם כן, למה כותב הרבי שעמדתה של חב"ד היא נגדו?". ועל זה ענה הרבי (י"ד סיון תש"כ; הדברים הובאו בגיליון בית משיח 93, עמ' 22):

הנה מה שכתבתי אני הוא בהנוגע להשיטה, שרבים חללים הפילה, ומה שנוגע עוד יותר מפילה גם עתה, ואין כאן מקומו, וד"ל. ומעין דוגמא ולראיה שאין סתירה מהתוארים שכתבו עליו, הוא מסיפור חז"ל סנהדרין ק, באחיה השילוני, שדווקא המעלות שלו הגדילו העניין, וד"ל.¹⁶

15. ידידי הרב אברהם זק"ש הוא שהפנה את תשומת ליבי לאירוע זה. הנחת אבן הפינה נערכה ביום ג' אלול תש"כ, 25 שנה לפטירת הרב קוק.

16. הגמרא בסנהדרין קב, א, מספרת שאחיה השילוני טעה וחתם לירבעם בן נבט, וזה הביא את ממשלו

אם דברי הרבי אכן מתייחסים לחנוכת אבן הפינה לישיבת מרכז הרב בשנת תש"כ, הרי שבניגוד להוראתו המפורשת של הרבי, הרב זוין לא נמנע מלהשתתף באירוע, כפי שמוכח מהתמונות שהתפרסמו בעיתונות.¹⁷ אך גם אם הוראת הרבי התייחסה לאירוע אחר, בפועל הרב זוין לא נמנע מלקחת חלק באירועים שונים בישיבת מרכז הרב, גם אירועים חגיגיים לרגל חגיגות ההודאה ביום העצמאות וביום ירושלים. מאידך, גם הרבי, שהיה מודע לפער המחשבתי בינו לרב זוין, נמנע מלהורות לו להימנע מכך, וכדבריו בשנת תשכ"ט (אגרות קודש כו, עמ' מו):

ואין רצוני להאריך בזה, כיון שִׁיראתי לנגוע במהלך מחשבת כת"ר (וכפי ששמעתי פעם מידידנו שליט"א [=הנשיא שז"ר], שבפגישותיו עם אנשים משתדל למצוא את המחבר וצד השווה שביניהם והמאחד אותם, ולא להדגיש ולחטט אחר המפריד והמבדיל, ועכ"פ המחלק ביניהם. ופשיטא שכן הוא בנוגע ליחסינו, שלי ושל כת"ר, ותקוותי שזהו כמים הפנים לפנים).

שאלת מפתח היא: מה גרם לשינוי התפיסה הקוטבי ביחסו של הרב זוין לתנועה הציונית בכלל ולתנועה הציונית דתית ולחוגי ישיבת מרכז הרב בפרט, לאחר עלייתו לארץ ישראל.

ד. אתחלתא דגאולה – ציונות דתית, חב"ד והרב זוין

כאמור בפרקים א-ב, אדמו"רי חב"ד-ליובאוויץ' התנגדו לתנועה הציונית מבחינה תיאולוגית. להבנתם, מדינת ישראל אינה יכולה להיות 'אתחלתא דגאולה' אלא היא העמקת הגלות. גם הרב זוין נמנע מלטעון שמדינת ישראל היא ראשית הגאולה, אך בניגוד לשיטת אדמו"רי חב"ד השוללת את האפשרות שמדינת ישראל, הנבנית על יסודות מעשיים-ארציים, היא 'אתחלתא דגאולה', הרב זוין אינו מביע עמדה בשאלה זו, ובוודאי שאינו סבור שהיא העמקת הגלות. וכדבריו בביטאון מחניים (כח, לקראת יום העצמאות תשי"ט, עמ' 4):

מדינת ישראל עצמאית היא בגדר נס ופלא, ונחשבת כמאורע החשוב ביותר בכל ההיסטוריה היהודית בדורות האחרונים. למרות זאת, אין אני נוטה לחוות דעה בתקומת ישראל, אם היא אתחלתא דגאולה. אין אנו מצויים בסוד ד', ואין לנו

העבודה הזרה.

17. ראה לדוגמה עיתון פנים אל פנים, "באלול תש"כ, 2 בספטמבר 1960; רבינו – אלבום תמונות של הרצי"ה, ירושלים תשס"ד, עמ' 73. תודתי לרב צוריאל חלמיש שהפנה אותי למקורות אלו.

אפילו מושג מאופן גאולת ד' שעתידה לבוא. כך שאווילי הוא לומר שתקומת ישראל על מכונו המוצאת את בטויה בתנ"ך, היא גאולת ישראל בהווה.

על עמדתו העצמאית הוא ספג ביקורת משני צידי המתרס, ומהאישים והתנועות שהיה קשור אליהם במיוחד. בסעודת חג שנערכה בישיבת מרכז הרב בליל יום העצמאות תשכ"ז הוא חזר על עמדתו זו. ועל כך הגיב הרצי"ה קוק:¹⁸

וגם להעיר על דבריו של ידידנו עמיתנו הגאון הרב זוין, בתוך הדברים אמר: 'אם זה גאולה, או אתחלתא דגאולה'. ספיקות. עוד ביטוי מיוחד: 'נסתר', 'נסתרות', 'כבשי דרחמנא'. איזה נסתר יש פה? זה נגלה! אין כאן נסתר, זה גמרא, גמרא בסנהדרין. גמרא שאין חולק עליה: 'ואמר ר' אבא',¹⁹ והגמ' הזו ממשיכים כל גדולי ישראל.

מנגד, הרבי במכתבו לרב זוין כותב (אגרות קודש שם):

וגם עתה לא הייתי כותב את כל הנ"ל באם לא ראיתי בזה – **הכרזת 'אתחלתא דגאולה' – ענין של סכנה**. כי זהו הביאור היחידי שלעת עתה מצאתי על ענין הקורבנות והחללים באה"ק ת"ו, וביניהם אפילו כאלו שניצולו מהשוואה וראו נסים גלויים בזה, ובכל זה נפלו באה"ק ת"ו, וג"כ באופן בלתי טבעי כנ"ל, הי"ד. והביאור הוא על דרך **שראו בכל פעם שקם משיח שקר** והסית ומשך את מישוהו אחריו, נסתים הדבר בקורבנות ר"ל. על דרך זה הוא גם בנוגע להרעיון שהגאולה כבר התחילה.²⁰ (ואף שהמצב נסי והצלה וגדולה של מיליונים מישראל, אבל אין זה הגאולה מהגלות הרביעי, ואדרבה, על פי כל הסימנים זהו ירידה למטה יותר בחושך הכפול ומכופל גדלות זה, דאומרים לחושך אור וכו'). ועונש המר הוא דנפל עוד חלל בישראל, ועוד קרבן באה"ק ת"ו, ועוד הי"ד...

18. דן בזק, מזמור י"ט למדינת ישראל, ירושלים תשמ"ד, עמ' 12; הובא אצל הרב פרופ' יצחק קראוס, 'מדינת ישראל – אתחלתא דגאולה או מעשה שטן?', ספר עמדות"ז: החברה הישראלית בין היבדלות לסולידריות, מכללת אורות ישראל תשע"ה, עמ' 173 הע' 11. במקומות נוספים, דוגמת שיחות הרצי"ה: מועדים ב, ירושלים תשע"ג, עמ' 176, הושמט שמו של הרב זוין ובמקומו הונחו שלוש נקודות.

19. סנהדרין צח, א: "ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר (יחזקאל לו, ח): ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל וגו'".

20. במקומות שונים חוזר הרבי על כך שעצם האמירה שמדינת ישראל היא 'אתחלתא דגאולה' מביאה אסונות. ראה אגרות קודש שנת תשט"ז כרך יג, ד, שמז, במכתב לרב זוין: "וכמה צרות שאירעו את בני" מאז [=קום המדינה] ועד עתה, לא היו באים כלל, או היו באים במיעוט עכ"פ".

ועד"ז בנוגע לאתחלתא דגאולה. על טענתי שהרי פסק דין גלוי הוא ברמב"ם, והרמב"ם בוודאי ידוע היה לו הכתוב בכל מקומות הנ"ל, היה המענה [=אלי] שהעתיקו פירוש מעוד איש אחד, וביאור מעוד איש אחד, מבלי להגיב ולהזכיר כלל את הרמב"ם.²¹ ומענה זה בא גם מכאלו שיודעים שפסק דין הלכה למעשה הוא בספרי הפוסקים, ולא במדרשי חכמינו ז"ל, ואפילו לא בסוגיות חמורות שבש"ס, לאחר שפסק הדין ברור בבתראי ובפוסקים אשר לאורם נלך עד ביאת משיח צדקנו.

מחלוקת תנועת חב"ד והתנועה הציונית-דתית, כפי ששיקפה הרצ"ה קוק, נובעת בראש ובראשונה ממחלוקת במהותה של הגאולה העתידית, ומהו המשקל המהותי שיש לקיבוץ הגלויות המעשי ותהליך בניית הארץ.²² כמו כן, המחלוקת היא בדרכי הגשמתה: האם הגאולה תהיה בבת אחת, בשינוי סדרי עולם, או בתהליך של 'קמנא קמנא'. מחלוקות אלו ואחרות נובעות גם משאלת המקורות שעליהם ניתן להסתמך. הרצ"ה ביסס את השקפתו על דברי הגמרא בסנהדרין "אין לך קץ מגולה מזה", ואילו הרבי מבסס את השקפתו על דברי הרמב"ם.

למרות ביקורת שני האישים הללו, המשיך הרב זוין לטעון את טענותיו הראשונות, וכדבריו בראיון לעיתון ידיעות אחרונות (תורה ודעת שם):

שלוש דעות בדבר: יש סבורים שהמדינה היא אתחלתא דגאולה, אחרים אומרים שהיא יותר מזה, שהמדינה היא אחד משלבי הגאולה ממש. הרבי מלובביץ' כדעה שלישית, שהמדינה היא ישועה גדולה לעם ישראל מן השמיים, אם כי עדיין לא הגאולה עצמה. **אני תומך בדעתו של הרבי.** הרמב"ם הקדיש אומנם שני פרקים בסוף הלכות מלכים לנושא הגאולה והמשיח, אך עדיין אין לנו תמונה מדויקת על דרכי הגאולה ואופניה השונים. לכן אין לנו אלא מה שענינו ראות: מדינת ישראל לעם ישראל ולתורתו.

אמנם לדבריו הוא תומך בדעת הרבי, שמדינת ישראל איננה אתחלתא דגאולה, אך דבריו אינם מדויקים. הרי הרבי במכתבו אל הרב זוין כותב שיש כאן העמקת הגלות, ואילו הרב זוין סבור שאין הוא יכול לקבוע אם מדינת ישראל היא אתחלתא דגאולה

21. נראה שכוונת הרבי היא לפרק יא בהלכות מלכים, בו מובהרים הגדרת המשיח, דמותו כמלך, אופיו, תכונותיו והצלחתו. לאורך הפרק אין איזכור למונח 'אתחלתא דגאולה'.

22. על מהות הגאולה בשיטת חב"ד ראה הרב יואל כהן, בדרכי חסידים ב, תשפ"ב, שער ראשון, 'התגלות החסידות כהכנה לגאולה'. וראה פרופ' דב שוורץ, דילוג אל האור – מושגי יסוד בהגות חב"ד, תבונות תשע"ז, עמ' 230 ואילך.

או לא. כמו כן, בסיס שיטת הרבי הם פסקי הרמב"ם, והרב זוין מציין שדברי הרמב"ם אינם מאפשרים לקבוע תמונה מדויקת, "ואין לנו אלא מה שענינו ראות". נוסף על כך, כפי שיתברר בחלק ג, קיימים הבדלים הלכתיים מהותיים בין עמדת הרבי לרב זוין ביחס למדינת ישראל. מכל הדברים הללו נראה, שמשום מה בחר הרב זוין לטשטש את המחלוקות שהיו לו עם הרבי, למרות שהוא היה מודע להן.

חלק ג - מדינת ישראל, בין הרבי מליובאוויץ' לרב זוין

בדברים להלן אנסה לעמוד על ההבדלים שבין הרב זוין לאדמו"ר מחב"ד, ביחס למעמדה ההלכתי של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, ולעצם הריבונות של שלטון יהודי על ארץ ישראל. מהבדלים אלו משתקף כי הרב זוין היה קרוב מבחינה דתית לאידאולוגיה הציונית-דתית, ולא לתנועת חב"ד.

ה. מדינת ישראל – מקור ההצלה לעם היהודי וליהדות

במאמר העוסק ב'תוכנית החלוקה' שעמדה על הפרק בשנת 1937, כותב הרב זוין (היסוד, י"א אייר תרצ"ז; נדפס בספר 'זאת ארצי חילקו', ירושלים תשס"א, עמ' 75):

שמועות משמועות שונות מגיעות אלינו, מאחורי הפרגוד של ישיבות הועדה המלכותית, וכולן על יסוד אחד: חלוקת הארץ, בצורת קנטוניזציה [=חלוקה לקנטונים, יחידות אוטונומיות נפרדות ליהודים ולערבים]... והרעש – אחיד, מכל המפלגות שלנו, כימין כשמאל. "לא!" – זוהי התגובה של היהדות המאורגנת והבלתי מאורגנת.²³

ואי אפשרית הייתה הַגְבָּה [=תגובה] אחרת. ארץ ישראל בשבילנו היא לא עניין של ספורט ושעשועים... ארץ ישראל היא שאלת החיים והקיום של היהדות כולה, של יהדות לתפוצותיה. היא תקוותנו לעתיד. היא נחמתנו בהווה, הבסיס והקרקע מתחת לרגלי היהדות שבכל ארצות הגולה הולכים ונשמטים יותר ויותר. נקודה אחת ויחידה, נקודת ארץ ישראל, היא הנותנת עוז ואומץ לעם-רב-הסבל להמשיך את חייו מתוך צפיית-עייניים וכמיהת-נפש לאותה נקודה. טול את התוחלת ואת התקווה... וקריעת 'אבר מן החי' בארץ התקווה והתוחלת, היא היא נטילת כל עיקרה של צפיית-אומה זו.

23. כמובן, בדברים אלו הרב זוין לא דק. 'פולמוס החלוקה' הוא מהפולמוסים החריפים שידעו הציונות והעם היהודי בשנים ההן. ונראה שבדבריו אלו הוא מתכוון להרגשה הבסיסית שהייתה מנת חלקן של כל המפלגות – ימין ושמאל. ואף לאחר הצגת התוכנית, חלקים נרחבים מתנועות השמאל שללו אותה.

מול עמדתו המתנגדת לתוכנית החלוקה, שכאמור מבטאת רגש אותנטי "מכל המפלגות שלנו כימין כשמאל", האדמו"ר הריי"צ הביע אדישות מופגנת, ולא ראה חובה להביע עמדה כלשהי, כדבריו במכתב מכ"ט בתשרי תרצ"ח לרב זוין (אגרות קודש ד, עמ' קלח-קלט):²⁴

אודות שאלתו ביחס השאלות הסוערות [=תוכנית החלוקה], הנה להלכתא אינו נוגע חוות דעתו של מי שהוא אם לשלילה או לחיוב, כי בעלי הכח והזרוע יעשו כפי הנאות להם, ודעתי הפרטית כי ח"ו החיוב [=בעד התוכנית] הם שני צרות גדולות ואיומות במאד, ה' ירחם.

ומזכירו של הרבי, הרב יחזקאל פייגין מסביר (שם):

סיפר לי כ"ק בהדיבורים, כי על השאלה הנ"ל: איזה רושם עשה עליו בכלל הידיעה כי נותנים לנו ממלכה לעצמנו, אמר כ"ק כי השיב כי עליו לא פעל זה רושם.

אדישותו של האדמו"ר לשאלה הפוליטית ברת החשיבות, נובעת מכך שהוא לא ראה את התקומות מדינת ישראל כבסיס להצלת העם היהודי. הרב זוין החזיק בהשקפתו זו, שמדינת ישראל היא הבסיס להצלת העם היהודי והיהדות, עד סוף ימיו, ובאותו ראיון לעיתון מעריב, ער"ה שנת תשל"ז, הוא אומר:

הרי מדינת ישראל, עם כל ליקוייה הרבים בשטח החינוך הלא-דתי וכו', הרי עם כל זה עלינו לראות את צדדיה החיוביים. הלא רק בחמש השנים האחרונות בלבד, היא הצילה יותר ממאה אלף יהודים מטמיעה מוחלטת ושמד רוחני ברוסיה הסובייטית, אשר רבים מהם לומדים עתה כאן בבתי ספר דתיים ואף בישיבות, ועוד היד שלנו נטויה לקלוט מהם בעז"ה כהנה וכהנה.

הצלת העם היהודי איננה רק במובן הפיזי – הצלת היהודים, אלא הצלה דתית ולאומית – הצלה משמד רוחני. למעשה, מדינת ישראל היא הבסיס להמשכו של העם היהודי, הזהות הלאומית שהיא יוצרת כלפי היהודים מונעת את ההיטמעות וההתבוללות. וכבר מציין המראיין לוי יצחק הירושלמי:

24. תודתי לרב צוריאל חלמיש שהפנה אותי למקורות אלו.

שעה שהרב ש"י זוין מדבר על מדינת ישראל בכלל, ועל העלייה מברית המועצות בפרט, הוא כולו לווהט. יש לו רגישות מיוחדת לעלייתם של יחידים מרוסיה הסובייטית, הן משום שהוא עצמו נגאל משם לאחר שהכיר מקרוב את מוראות המשטר הקיים שם, והן משום שבגלי העלייה של חמש השנים האחרונות יצאו את ברית-המועצות ובאו לישראל כשבועים מבני משפחתו של הרב ש"י זוין, והוא מקיים עמהם יחסים הדוקים.

הרב זוין, שהצליח לצאת מברה"מ בשנת תרצ"ד יחד עם אשתו ובנו, לא הצליח להוציא משם את בתו – שושנה. בתו ומשפחתה זכו לעלות לארץ רק בעליות שנות השבעים, וזאת רק בזכות מדינת ישראל שהצליחה להיות הבית ששומר על הזהות היהודית. הרב זוין הכיר בזאת.²⁵

נראה כי הוא סבר שלמרות מסירות הנפש הגדולה של אדמו"רי חב"ד וחסידיהם לשמור על הגחלת היהודית בברית המועצות, מסירות נפש שאף הוא היה חלק ממנה, בסופו של דבר הם לא הצליחו למצוא פתרון מערכתי לכלל היהודים "מטמיעה מוחלטת ושמד רוחני". את ההצלה הזאת (גם אם היא נעשתה במאוחר, תוך טמיעה גדולה), עשו התנועה הציונית ומדינת ישראל.²⁶ דברי הרב זוין, שנאמרו כאשר "כולו לווהט", כלומר מדם ליבו, נובעים מהכרה לגבי המחיר ששילמה היהדות הדתית בהתנגדותה לתנועה הציונית, ואולי זה גם מה שהביא אותו לשינוי תפיסה במעבר מרוסיה לארץ ישראל.

ו. מדינת ישראל מדינה יהודית – היבטים הלכתיים

מעבר לשאלה ההיסטורית-פוליטית בדבר מעמדה של מדינת ישראל כמצילת העם היהודי והיהדות, נחלקו הרב זוין והרבי מחב"ד על מעמדה ההלכתי של הריבונות היהודית במדינת ישראל. יחסו של הרבי למדינת ישראל כאל מדינה ריבונית-יהודית מובא בכתביו (תורת מנחם כז, שנת תש"כ פרשת משפטים, עמ' 398-399):

ארץ-ישראל יכולה להיות בב' אופנים: "מדינה של יהודים" גרידא, או "מדינה יהודית". אם תהיה זו "מדינה של יהודים" בלבד – הרי אינה אלא מדינה

25. על המועקה האישית של הרב זוין ראה בקובץ דבריהם זכרונם, ירושלים תשל"ט, עמ' נד, מכתב מידידו הרב אברמסקי הפותח בדברי ניחומים על פטירת אשת הרב זוין: "ב"ה, המקום ינחם את ידידי כאח לי, שבצרתו גם לי צר, ואת בנו הנחמד והנעים, וישיב ה' בקרוב את שבות בתו, ובירושלים תנוחמו כולכם יחד, במהרה בקרוב".
26. בהקשר לכך יש להזכיר גם את חילוץ יהדות רומניה. מדינת ישראל היא זו ש"פדתה" את יהודי רומניה בתמורה לסחורות שונות, והצילה יהדות זו מגורל אחיהם בברה"מ. מכיוון שהשלטון הקומוניסטי במדינה זו היה "צעיר", הצלתם הפיזית הייתה גם הצלתם מטמיעה.

"לוונטיניט" [=מדינה בלִבְנָט, במזרח הים התיכון] נוספת, כשם שסוריא היא מדינה של סורים (ועל דרך זו לבנון, מקסיקו, ארה"ב וכו'), ובאופן כזה אינה מנוצלת במלוא יכולתה; מה שאין כן אם תיעשה "מדינה יהודית", הרי זה ענין מיוחד ויוצא מן הכלל. אמנם, כדי שתהיה "מדינה יהודית" המנוצלת במלוא יכולתה – הרי זה דווקא על ידי זה שאופן הנהגת המדינה הוא על פי התורה ומסורת ישראל... ודווקא באופן זה תהיה אכן ארץ-ישראל "מדינה יהודית", מדינה ייחודית השונה משאר המדינות, בכך שהיא עומדת במדרגה נעלית יותר ועוסקת (ומשפיעה בזה גם על סביבתה) במטרות נעלות יותר.

מדינת ישראל העכשווית איננה 'מדינה יהודית' אלא מדינה שגרים בה הרבה יהודים. ומכיוון שכך, אין לריבונות שלה שום משמעות במישור הדתי, והריבונות היהודית היא כריבונות שאר מדינות העולם על ארצם. בניגוד לדברים אלו, סבר הרב זוין שלריבונות היהודית של מדינת ישראל, אף בצורתה הנוכחית, יש משמעות שמעבר לקיבוץ יהודים רבים, והיא משפיעה על ההלכה במספר נושאים.

הודאה על ניסי התקומה

במאמרו הנ"ל בגיליון במחניים כותב הרב זוין:

ומשום שממלכתיות יהודית עצמאית הוא חזיון מופלא שאין עוררים עליו, לפיכך מצווים אנו להודות ולהלל לד'. וכל שאינו נוהג כך – הרי הוא כאילו כופר בטובתו של הקב"ה... שכל תשועה ותשועה שהקב"ה עושה להם לישראל, הן מקדימין לפניו בהלל, בשיר ובשבח ובהודאה, כעניין שנאמר: ויענו בהלל ובהודות לד' וכו'. בהתאם לכך, חייבים אנו לקרוא את ההלל ולערוך סעודה. **עלינו לקבוע את יום העצמאות כיום הודיה לד', כיום שמחה, משתה וששון, אשר ישא את חותם המסורת.** לדעתי צריך להבליט את הנס האלוקי שבעצמאות ישראל, ואין מקום לאשליה של 'כוחנו ועוצם ידינו קוממו את המדינה הזאת'. ומתוך כך יש לקוות שברבות הימים תתפשט בקהל הרחב חגיגת יום העצמאות אשר תשא אופי של קדושה היונקת ממקורות התורה.

עצם העצמאות והממלכתיות זוקקות את מצוות ההודאה לה'. ומצווה זו היא דווקא ביום שבו קמה המדינה, לא בימים שבהם ניצחנו במלחמת השחרור או חתמנו על הפסקת האש, אלא ביום בו נקבעה הממלכתיות עצמה.²⁷ כמה רחוקים דברים אלו

27. בביטאון דגל ירושלים ה', עמ' רס, מספר הרב יהושע רוזן: "הרב זוין פעם היה במסיבת יום העצמאות

משיטת הרבי מחב"ד, ששלל כל סימן הזדהות והודאה על ניסי המלחמות, ובוודאי על עצם קיום ממלכתיות יהודית.²⁸ וכבר ציינו בספרות חב"ד, שלשאלת הרב משה צבי נריה: "מדוע חסידי חב"ד לא חוגגים את יום העצמאות?", ענה הרבי: ש"עיקר השאלה מדוע לא צמים בה' באייר".²⁹

שלוש השבועות

לדעת הרב זוין, הריבונות היהודית העכשווית היא בעלת משמעות הלכתית גם לעניין שלוש השבועות. בספרו 'לאור ההלכה', בפרקים העוסקים בעניין המלחמה (פ"ז, ירושלים תשס"ד, עמ' סד) כותב הרב זוין:

במובן המצומצם של "זמן הזה" בנוגע למלחמה, כלומר: בימינו אנו, שזכינו לתקומת מדינת ישראל העצמאית, משוחררת מעול מלכויות ומשעבוד גלויות – הרי מלחמת השחרור ברור שהיו לה כל דיני מלחמת מצוה וחובה. ומשתי בחינות: "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם", ו**כיבוש הארץ**, שלדעת הרמב"ן זוהי מצוות עשה מן התרי"ג הנוהגת בכל זמן.³⁰ אותן השבועות הידועות שלא לעלות בחומה ולא למרוד באומות, פקע כוחן ובטל תוקפן **מיד עם הסתלקות השלטון הזר, המנדטי, מן הארץ**, וחזרה מצוות ירושה וישיבה למקומה.

הריבונות היהודית העכשווית כפי שהיא, היא ברת חשיבות הלכתית בשתי הנקודות: הפקעת שלוש השבועות, והחלת דין מלחמת מצווה על מלחמות ישראל מעצם הכיבוש (שהוא חלק ממצוות יישוב הארץ), ולא רק מדין "עזרת ישראל מיד צר". הרבי, שלא הכיר במדינת ישראל כמדינה יהודית אלא כ"מדינה של יהודים", התייחס לעניין שלוש השבועות באופן מורכב. להבנתו, ליהודים הנמצאים בארץ ישראל בין כה וכה אסור לצאת ממנה. ואילו ליהודים העולים עתה אליה דין השבועות אינו רלוונטי, בגלל שהשבועה היא רק 'לא לעלות בחומה', אך אין איסור עליה גורף.

[בישיבת מרכז הרב], ואמר שהאומרים 'יום העצמות' צודקים, הכוונה היא – העצמות שהעלו בשר". תודתי לרב אבישי אלבוים שהפנה אותי למקור זה.

28. ראה למשל אגרות קודש כה, ט'תקעג, שנכתבה לאחר מלחמת ששת הימים, ובה מבאר הרבי שברכה על אמירת הלל היא ברכה לבטלה, וכן שלל שם ברכת שהחיינו.

29. דבר זה פורסם במקורות שונים בספרות חב"ד. ראה למשל אתר חב"דפדיה ערך 'מדינת ישראל', בפרק היחס למדינה.

30. על שיטת הרבי בעניין מצוות יישוב ארץ ישראל ראה להלן.

מבחינתו, אי אפשר לטעון שבטלו שלוש השבועות, בוודאי לא בגלל הריבונות של המדינה היהודית, אלא הן כבר אינן רלוונטיות.³¹ לדעת הרבי, למרות שבהצהרת בלפור נתנו האומות רשות לעלות, הן התחרטו. ובכלל, ההצהרה הייתה כאשר לבריטים היה שלטון בארץ, וממילא הם אלו שיכלו לתת רשות, אך עם הסתלקותם ממנה נדרשת הסכמה רחבה של האומות.

ריבונות לעניין קידוש הארץ למצוותיה

ריבונות השלטון היהודי העכשווי על ארץ ישראל מביאה את הרב זוין לדון האם יש דין כיבוש וקידוש לחלקי הארץ שמעבר לגבולות עולי בבל. וכדבריו ('המדינה העברית וקדושת הארץ', תחומין י, עמ' 15 ואילך; נדפס בספר לאור ההלכה, ירושלים תשס"ד, עמ' צא ואילך):

כלום, ובאיזו מידה, יש בכוח המדינה העברית המוקמת עכשיו,³² להשפיע על קדושת הארץ ולהיות מושפעת ממנה? קדושת הארץ, הרי יש לה קשר אמיץ עם בעלותם של ישראל על הארץ. בעלות זו, שנפסקה מאז חורבן בית שני, ובמשך קרוב לאלפיים שנה לא נתחדשה, **עד זה היום עשה ה', היא נפלאת בעינינו.** כשתמצוי לומר, בעלות זו של דורנו, הרי תהיה, אם ירצה השם, במידה ידועה חשובה יותר במובן הקנייני החוקי מזו שבימי עזרא... אבל המדינה המוקמת עכשיו מעוררת שאלה יותר גדולה – ביחס לכל ארץ ישראל, בגבולות המדינה: אולי כשם שנתקדשה הארץ בימות עזרא, לא מחמת כיבוש אלא מחמת החזקה שהחזיקו בה עולי בבל, אולי כך יש בכוח חזקת המדינה של עכשיו לקדש את ארץ ישראל קדושה של תורה? והרי במובן השלטון והעצמאות, חזקה זו תהיה – ברצות השם – יותר גדולה מזו של עולי בבל, וקיצוץ השטח של הארץ אינו מפריע לקדושה הבאה על ידי חזקה. [כדבריו] ירושלמי... שביעית פ"ו ה"א.

ואמנם בסוף הדיון אין הוא נוקט בעמדה הלכתית ברורה, אבל ברור הדבר שכל עצם השאלה נובעת מהבנתו שיש משמעות הלכתית לעצם הריבונות העכשווית כמות שהיא.

31. ראה בצל החכמה – רשימות וראשי דברים בין כ"ק אדמו"ר מנחם מנדל שניאורסון, קה"ת תשמ"ז, עמ' 100-104, דין ודברים בין הרבי לאדמו"ר מסדיגורא.

32. לפי המצוין בהערה, מאמרו של הרב זוין נכתב כארבעה חודשים לפני קום המדינה.

מצוות יישוב ארץ ישראל

כפי שכבר ראינו בתת-הפרק 'שלוש השבועות', לדעת הרב זוין הריבונות העכשווית משנה את גדרי מצוות יישוב ארץ ישראל. מתוך הבנתו זו הוא כותב בהמשך המאמר בתחומין:

הקמת המדינה נותנת ערך מיוחד למצווה זו [=יישוב הארץ] ביחס לכל הארץ שבתחומי המדינה. הרמב"ן, שמונה מצות הישיבה בארץ בין התרי"ג, הרי כוללה יחד עם הירושה והכיבוש... מה טיבה של ירושה זו בזמן הגלות? בשו"ת מרחשת (או"ח סימן כב) ביאר, שהמצוה מתקיימת בישיבה בצירוף קנין קרקע בארץ. הקנין הוא הירושה, והדירה – הישיבה. הסביר יותר בשו"ת ישועות מלכו (סימן טו) שעיקר המצווה של הירושה והישיבה הוא שנהיה "כאדם העושה בתוך שלו", ושהארץ תהיה "תחת ירושתנו", ולא שנבוא "ביאה ריקנית". אמור מעתה, שלשיא של מצוה זו, בכל שלימותה ובכל הדרה, אי אפשר היה להגיע בכל משך זמן הגלות עד עכשיו, עם הקמת המדינה, בין באיכות – מבחינת הבעלות העליונה על הארץ ושחרורה המלא, ובין בכמות – מצד ההיקף הגדול של שטחי הארץ המשתחררים.

קיים פער הלכתי במצוות יישוב ארץ ישראל בין המצב בו הריבונות בידי נוכרים, ובין המציאות העכשווית שהריבונות בידי ישראל. המציאות העכשווית מביאה את המצווה לשיא שלמותה. בסוף המאמר הוא כותב:

ודבר שאין צריך להיאמר הוא, שכל אלה שסייעו ושמייעים ושיסייעו להקמת המדינה ולהגשמתה ויסודה, הרי הם משתתפים בקיומה של אותה מצוה, השקולה כנגד כל המצוות שבתורה.

הרבי נקט עמדה הפוכה, הן בהקשר לעצם מצוות ישיבת ארץ ישראל והן לעניין קיומה במצב הנוכחי, שהנהגתה ורוב אזרחיה אינם שומרי מצוות.³³ כידוע, הרמב"ם לא מנה מצווה זו בין תרי"ג המצוות. מבחינת הרבי, הדבר מעיד כי לדעת הרמב"ם אין כלל מצווה זו. אך לדבריו, גם לדעות שקיימת מצווה, מכל מקום יש הסבורים

33. ראה תורת מנחם יד, ברוקלין תשנ"ט, עמ' 190-191. תודתי נתונה לידידי הרב ד"ר יעקב זיסברג, מחבר ספר נחלת יעקב – בירורים במצוות ישיבת ארץ ישראל, מכון הר ברכה תשס"ה, שהפנה אותי למקורות הללו ולמכלול התייחסות חב"ד למצוות יישוב ארץ ישראל, כפי שהדברים יובאו להלן.

שהיא אינה מצווה חיובית, ובמקום סכנה לא חייבים לעלות. הסכנה שעליה דיברו הפוסקים היא אמנם סכנה גשמית, אך דעת הרבי היא ש"עכו"כ סכנת הנפש", והוסיף:

הרבי (מהורש"ב) נ"ע, אמר שהיצר הרע מתלבש לפעמים באיצטלא של משי, עד שאי אפשר להכיר אם זה "ירא שמים זקן" או "היצר הרע הזקן". והדרך היחידה להבחין היא מהתוצאות בפועל ממש... אם רואים שעל ידי זה ששומעים לטענותיו נעשים אדוקים יותר בפועל ממש, מתפללים יותר, לומדים יותר, מונחים פחות בענייני עולם הזה וחושבים יותר ויותר אודות הקב"ה – הרי זו ראייה שכאן מדבר "החסיד הזקן". אבל כאשר רואים שעל ידי זה ששומעים לטענותיו, הנה בפועל ממש נעשה חלישות בתורה ומצוות – הרי זו ראייה שכאן מדבר "היצר הרע". אלא מאי? הוא לבוש באיצטלא של משי? – הנה איצטלא זו גזולה היא בידו! כלומר, שמלבד כל העניינים, עובר הוא עבירה נוספת, שמנצל ענין של קדושה, ובו גופא רוצה לנגד חס ושלום.

והנמשל ברור, מצוות יישוב ארץ ישראל נגזלה בידי "היצר הרע הזקן", ולמעשה אינה קיימת במציאות הנוכחית. לחיזוק טענותיו הללו מביא הרבי סיפור מבעל הצמח צדק (צמח צדק ספר השיחות, כפר חב"ד תשנ"ג, עמ' 34; אגרות קודש למוהרי"צ א, עמ' תפה), שהתנגד לעליית אחד מחסידיו לארץ ישראל והשתמש בביטוי "עֲשֵׂה כֵּן אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל" ("מֵאֵן דָּא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל")! באותו ביטוי התבטא גם האדמו"ר הרי"צ ביחס לרצון חסידיו לעלות מארה"ב לישראל.³⁴ ועל פי הדברים הללו אמר הרבי (תורת מנחם תשנ"א ד, ניו יורק תשנ"ד, עמ' 51): "היות שזה סופר ונתפרסם (ע"י כ"ק מו"ח אדמו"ר) לכל יהודי, מובן שמזה נעשה הוראה לכל אחד". השינויים המציאותיים בהקמת המדינה והריבונות היהודית, וכן המציאות שמרכזי התורה נמצאים בארץ ישראל, לא שינו את עמדתו, אלא להיפך – זהו יצר רע זקן המחופש לבעל איצטלא.

באנציקלופדיה תלמודית (ח"ב עמ' רכג), ערך 'ארץ ישראל' בפרק 'מצוות ישובה', מרחיב הרב זוין בדעות הראשונים והאחרונים בעניין מצווה זו. בכל דבריו לא מזכיר טיעון שקיום מצווה זו תלוי במציאות הרוחנית של יושביה. ולמרות היותו חסיד חב"ד, אין הוא מביא את דברי הצמח צדק "עשה כן ארץ ישראל". ברור הדבר, שלהבנתו סיפור זה אינו משקף התייחסות כללית למצוות יישוב הארץ, אלא

34. הרי"צ, אגרות קודש א, ברוקלין תשס"ב, אגרת עדר שנת תרפ"ה, עמ' תפה-תפט; וכדבריו: "בפה מלא אני אומר לו דברים ברורים, כי יחדל מלחשוב מחשבת נסיעה..." אגרות קודש טז, ניו יורק תשע"א, אגרת ה'תתצז, עמ' קצה; שם, אגרת ו'קמח, עמ' תלב; וכתב בשם האדמו"ר צמח צדק: "הידעת מה ארץ ישראל? ארץ ישראל הנה ארץ הוא רצון, וישראל הוא יש ששים רבוא אותיות לתורה, וזהו ארץ ישראל, לעורר רצון ישראל בתורה. וסיים מאן דא ארץ ישראל? שם, ו'קפד, עמ' תעב.

התייחסות רגעית של האדמו"ר הצמח צדק לחסיד פרטי, וזאת בהנגדה לאדמו"ר הרי"צ והרבי, שהפכו את הסיפור לעניין עקרוני בהבנת מצוות יישוב ארץ ישראל.

קריעה וברכות על ירושלים וערי יהודה

נושא נוסף שבו נחלקו הרב זוין והרבי בהקשר לריבונות מדינת ישראל, הוא השאלה האם עדיין יש לברך את ברכות החורבן על ערי יהודה.³⁵ כתב הרב זוין (המועדים בהלכה, ירושלים תש"ע, עמ' שעא; מהדורת תשמ"ג, עמ' תמב):

וכתבו הפוסקים: חורבן של ערי יהודה הוא שעכו"ם מושלים עליהן. מסתבר שעם שחרורן של ערי יהודה משלטון נכרים והקמת מדינת ישראל (אשרינו שזכינו לכך!) – בטל דין הקריעה על אותם הערים.³⁷

מנגד, דעת הרבי הפוכה, וכדבריו (אגרות קודש טו, אגרת ה'תשע"ד):

לפלא שמזכיר רק ברכה אחת וכו', אף שכמה ברכות נמנו בשו"ע או"ח ס' תקס"א. ועתה נוגע עוד יותר, להוציא מדעת האומרים שהחלטת UN [=האו"ם] בשנת 1948 ביטלה ברכות אלו.

מול דברי הרב זוין שהברכות בטלו – "אשרינו שזכינו לכך", הרבי סבור ש"עתה נוגע

35. בשו"ע או"ח סימן תקסא, כתב שלוש ברכות על החורבן: הרואה ערי יהודה בחורבן, הרואה ירושלים בחורבנה, הרואה מקום המקדש. למרות שדברי הרב זוין מתייחסים לערי יהודה, נראה בבירור שכוונתו גם לירושלים, שהרי בשניהם נאמר "בחורבן", ועתה זכינו שהן תחת שילטון ישראל. אמנם בשו"ת מנחת שלמה (א, עג), כתב שגם על ירושלים יש לקרוע, כי היא עדיין בחורבנה. "דכל זמן שרואים עדיין בעיר הקדש והמקדש כנסיות של נכרים וגם קברי עכו"ם וכו', ואין אנו יכולים למעקר פולחנא נוכראה, עדיין היא בחורבנה". אמנם לא ברורה עמדת הרב זוין לגבי מקום המקדש, שכן מחד, לכאורה גם עתה לא זכינו לבנייתו, אבל מאידך, הר הבית תחת שלטון ישראל. וראה דברי הרב יהושע מגנס, 'בענין קריעה על המקדש וירושלים', קובץ שאלו שלום ירושלים, ירושלים תשמ"ה, עמ' 55, שאולי שלטון ישראל על ירושלים מפקיע גם את ברכת החורבן על המקדש. מכל מקום, עמדת רוב הפוסקים שעל מקום המקדש יש לקרוע ולברך.

36. ראה מאמרו של הרב חיים רפופורט, 'זיוף דעת הגרש"י זוין ביחס למדינת ישראל בספר המועדים בהלכה באנגלית', בתוך קובץ אגרות מלכי רבנן, מלך שפירא, סקרנטון תשע"ט, עמ' שלה-שמה. מבואר שם שמו"ל הספר באנגלית, הוצאת ארטסקרול-מסורה (תשמ"ב), השמיטו את המילים: "הקמת מדינת ישראל (אשרינו שזכינו לכך!)". לטענתם, בסוף ימיו חזר בו הרב זוין מיחסו החיובי למדינה. וראה שם דברי הרב רפופורט בשם הנכד הרב נחום זוין, שאין שום ידיעה משפחתית שהוא חזר בו, ולהיפך – עד סוף ימיו היה אומר הלל (בלי ברכה) ביום העצמאות וביום ירושלים. ובכל ספרי 'המועדים בהלכה' שיצאו בחייו לא שינה מהכתוב, וזה למרות שהוא עבר ותיקן את הספר בין המהדורות.

37. יש מהפוסקים שהתלבטו האם שלטון יהודי של אנשים שאינם שומרי מצוות נקרא שלטון ישראל ואין הערים בחורבן. ראה שו"ת שבט הלוי ז, עח. וכן זכרון בצלאל לר"ש דבליצקי, יו"ד שמ, לח.

עוד יותר" שיש לברך אותן. חורבן העיירות עתה הוא יותר עמוק מתקופת הגלות בגלל השלטון העכשווי.

מעין סיכום

לפי האמור עד כה, הרב זוין אינו מזדהה באופן שלם עם אחד הצדדים בוויכוח התיאולוגי על עניין הגאולה והמשיחיות שמתנהל בין חב"ד לציונות הדתית.³⁸ ולמרות שהוא כותב כי הוא קרוב יותר לעמדת הרבי, הדברים נראים אחרת. על פניו נראה כי הרב זוין מייצג זרם של רבנים הקרובים לחסידות חב"ד שלא הזדהו עם שלילת הציונות של הרבי הרש"ב וממשיכיו. רבנים אלו, שהיו קשורים יותר לפלג חב"ד-קאפוסט, ידעו להבדיל בין הצד הפרקטי של המציאות לבין החזון המשיחי. הם הכירו בשינויים שחלו במציאות, ואף שאפו לאותם שינויים כי הם טובים מצד עצמם, אבל היו זהירים מלתת לתהליכים ארציים אלו היבט משיחי. ומכיוון שהם היו אקטיביים בשאיפתם לשינוי הטוב, הם הזדהו דווקא עם התנועה הציונית-דתית. עמדת אדמו"רי חב"ד-ליובאוויץ', הרואה משמעות תיאולוגית בכל היבט מציאותי, הייתה זרה להם.³⁹

אדמו"רי חב"ד-קאפוסט לא היו ציונים, ולא חשבו שהתנועה הציונית היא שתגרום לתהליך הגאולה של עם ישראל. מאידך, התייחסותם לתנועת הציונות לא הייתה תיאולוגית, אלא במישור הפרקטי. עמדת האדמו"ר ר' שלמה זלמן מקאפוסט (תק"צ-תר"ס) לא באה לידי ביטוי בכתבים (תורות, מאמרים, אגרות), אלא בהתרשמות המנהיג הציוני מנחם אוסישקין, שנפגש עימו בשנת תרמ"ז ופרסם את דבריו בעיתון 'המליץ'. לפרסום זה לא היו הכחשה או אישור. כפי שהדברים התפרסמו, רש"ז מקאפוסט שלל את ניסיונו של אוסישקין לייחס לחיבת ציון משמעות דתית ולהציגה כתנועה לחזרה בתשובה של הנוער, ומכל מקום הוא אמר (כתבים לתולדות

38. ממקורות שונים מוכח שהרב זוין התנגד נמרצות לפעילות המשיחית של תנועת חב"ד. כבר בכתב ההתקשרות שלו לרבי (י' אדר תש"י) הוא נמנע מלציין את העניין המשיחי, וזאת למרות הכרזת הרבי הריי"צ 'לאתר לתשובה', 'לאתר לגאולה'. בשנת תשכ"ד הוא מנע מרבני חב"ד להוציא פסק הכרזה שהרבי הוא המשיח (ספר היחידות לרב דב הלפרין, עמ' 94). וכן כתב יהושע מונדשיין, באגרת לידיד, אגרת פרטית מניסן תשנ"ג שנפוצה ברבים, שהרב זוין גדע את יוזמת ר"ע סלונים להכריז על הרבי כמשיח בשנות השבעים.

39. בעניין זה יש להביא למשל את ההבדל בין הרבי לרב זוין בקשר לתואר "נשיא" לנשיא מדינת ישראל. הרבי נמנע מלקרוא לנשיא בתואר העברי, והשתמש בביטוי האנגלי "פריזידנט". הימנעותו נבעה מהבנתו שהתואר "נשיא" שייך לגאולה העתידית, ונשיא המדינה אינם מבטאים אותה (אגרות קודש יב, אגרת רכו). במכתב לרבי טען הרב זוין שהביטוי "נשיא" אינו מבטא כלום מבחינה דתית ומבחינת תהליך הגאולה, "וכמו שפלוני בן פלוני נקרא בשם נשיא של מפלגה פלונית או סוג אנשים פלוני". וראה אגרות קודש שנת תשט"ז כרך יג, ד, שמו, שהרבי הסביר את ההבדל מבחינתו. ואכן, המשיח הרב זוין לקרא לנשיא שז"ר – "נשיא", "נשיאנו היקר", "נשיא ישראל", וכיו"ב. כמו"כ, הרבי נמנע גם מלקרוא למדינת ישראל בשמה, וקרא לה "ארץ ישראל" או "ארץ הקודש".

חיבת ציון וישוב ארץ ישראל ה, תל אביב תשנ"ג, עמ' 398; איליה לוריא, מלחמות ליובאוויץ', מרכז שזר תשע"ח, עמ' 258):

אָמור להרבנים, ולכל האנשים אשר יתעסקו בעניין הזה, כי גם אנכי מוצא תועלת לא מעטה בהתנועה הזאת, כי היא תוכל לקרב הלבבות להיות אחד. ובכך אני מבטיחם, כי לכל איש ואיש אשר ישאל בעצתי אם יעסוק בדבר הזה, אז אחזק את לבו לעשות לטובת חובבי ציון עד שידו מגעת.

האדמו"ר מקאפוסט, גם אם לא האמין שתנועת חיבת ציון תצליח במגמתה הפוליטית להעביר את היהודים לארץ ישראל, לא סבר שהיא עוקרת את יסודות האמונה במשיח. וכאמור, הוא ראה בחיוב את התלכדות העם סביב רעיונות שבעיקרם הם רעיונות יהודיים מסורתיים: ארץ ישראל וגאולה.

מכיוון שכך, ניתן להבין שהרבה מחסידי אדמו"רי קאפוסט השתייכו באופן מעשי לתנועה הציונית והזדהו עמה. מבחינתם, אין כאן שום סתירה מובנית. רבנים כמו הרב שלמה אהרונסון, הרב שלמה לנדרס (רבה של רמת גן), הרב ניסן טלושקין וכן הרב זוין וחברו הרב אברהם חן – למרות שהיו חסידי חב"ד – תמכו והובילו את התנועה הציונית; חסידותם החבדיניקית לא הפריעה לאמונתם בתנועה הציונית.

מחלוקת זו באה לידי ביטוי במפגש האדמו"ר הרש"ב והרב אהרונסון בניז'ין ביום א' שבט שנת תרס"ג. הדברים נכתבו ונתפרסמו בשנת תש"ג ע"י האדמו"ר הריי"צ במבוא לקונטרס 'ומעין מבית ד'. כפי שפורסם, הרש"ב סיים את דבריו באומרו: "בהתנגדותנו לציונות אנו מהווים טורמאז [=מעצור] נגד הרוח החדשה המשתלטת על הדור", ועל כך השיב הרב אהרונסון: "מעצור הוא ודאי דבר גדול, אבל לנסוע נוסעים במוטור [=מנוע], ולא במעצור". ובנוסחה אחרת: "רכבת בלי מעצור היא בעיה, אבל מעצור בלי רכבת אינו כלום".⁴⁰

40. בקונטרס שהו"ל הריי"צ לא ציונו כל פרטי הוויכוח. בעקבות כך כותב זלמן שז"ר (דבר, כ"ה תמוז תש"ה): "הגיעני ספר חב"ד שהוציא בניו יורק אותו רבי מליובביץ'... והספר הוא נכבד מאד, תורה מופלאה על הפסוק 'ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים' (זה שם הספר), שדרש אבי הרבי, האדמו"ר ר' שלום בר ז"ל, בשבע שבתות בקיץ תרס"ג, והייתה שמורה בכתב יד, ועכשיו הוציאה בנו הרבי שליט"א באמריקה... ובין השאר מצאתי במבוא הזה מעין פרטי-כל [=פרוטוקול] של ויכוח שהתנהל באותה השנה בניז'ין בין האדמו"ר... לבין הרב המנוח ר' שלמה אהרונסון... והוויכוח היה על 'חברת הציונים ושיטת הציונות אשר הוד כבוד קדושת אדמו"ר התנגד להם במכתבו הכללי דשנת תר"ס, והרב אהרנסאהן חפץ להצדיקם'. טענותיו של הרב, שהיה חסידו בחב"ד ויריבו בענייני ציון, נמסרו בשמונה שורות, ותשובותיו של האדמו"ר – בשמונה עמודים... אולם כל מי שזוכר את הרב אהרנסון ז"ל ואת דרך שיחתו השנונה, לא יכול לתאר לעצמו, כי הוא הסתפק בהצעת טענותיו ולא מצא מה לענות לרבו. נזדמנתי עם בן הרב [=יעקב אהרנסון]. אמרתי, אולי ידע הוא למלא את אשר סתם ולא פירש האדמו"ר בן האדמו"ר. סח לי בן הרב את אשר סיפר לו אביו ז"ל על סופו של אותו

עמדת הרב זוין זהה לעמדות אלו, והיא משתקפת בדבריו שנאמרו בכנס בחירות (ה' חשון תשכ"ו):

יתרונה של סיעת רשימה ב' [=מפד"ל] בכנסת, בזה שעוסקים לא בלבד בשלילת הרע, אלא אף בחיוב, בהחדרת רוח התורה בכל ערכי החיים הארציים.

מול עמדת אדמו"רי חב"ד המבטאת אידאולוגיה של הישרדות חברתית, המנסה לשמר את העולם הישן במציאות חברתית ופוליטית משתנה, מציגים רבנים אלו את השילוב גם במישור החברתי והלאומי של תורה וחיים. אבל בניגוד לרוב הרבנים הנ"ל, הרב זוין הזדהה עם הגישות הללו רק לאחר עלייתו לארץ ישראל, ולאחר מסע הישרדותי אישי. נראה לי כי הרב זוין שינה את עמדתו כלפי הציונות בעקבות הצלחתה הפוליטית והחברתית לשמר את העם היהודי, בעולם בו חלות תמורות בתחומים אלו.

דבר זה מצטרף לנקודה נוספת. באותו ראיון עיתונאי הנ"ל (מעריב, ער"ה תשל"ז), אומר הרב זוין:

הנוער שלנו גרם לנו אכזבה רבה – **ולטובה**. לזו פיללנו, שכל כך הרבה כוח של מסירות-נפש אצור בו. קורא אני עליהם את הפסוק: "הלא אלקים יחקר זאת, כי הוא יודע תעלומות לב. כי עליך הורגנו כל היום" (תהילים מד, כב-כג). מה שנמצא בתעלומות לבו, לפני-ולפנים, אין איש זולת אלקים יודע, ויתכן שאף האדם בעצמו אינו יודע. אבל כשמגיע יום מסה ומבחן, אז מתגלה מה שבתעלומת לבו: "כי עליך הורגנו".

קשה שלא להתרשם מהפער האדיר, בראייה ובאידיאל, בין דברים אלו ובין השקפת האדמו"ר הרש"ב, ששאף (כמוזכר בפרק א) להעצמת המנטליות הפאסיבית כביטוי נכון ליהדות. וקשה שלא להתרשם מהפער שבין דברי הרב זוין הללו, לגישתו עצמו במאמריו הפובליציסטיים בעיתון המודיע בתחילת המאה. במאמריו שם הוא ביקר את הפער שיוצרת התנועה הציונית ועולמה התרבותי בין הזהות הלאומית לזהות הדתית, ואילו עתה, בתחילת הרבע האחרון של המאה, הוא נמנע מלנבון בעולמם

ויכוח. 'אנחנו', אמר הרבי מליובביץ ז"ל, 'בהתנגדותנו לציונות מהווים טורמאז [=מעצור] נגד הרוח החדשה המשתלטת על הדור'. ענה לו הרב ז"ל: 'מעצור הוא ודאי דבר גדול, אבל לנסוע נוסעים במוטור [=מנוע] ולא במעצור'. ואנו מצוים לנסוע".

הפנימי של בני הנוער שחונכו על גבי התרבות העברית, ורואה את עולמם הדבוק בלאומיות היהודית – עולם של מסירות נפש לכלל ישראל.

לאחר מבצע אנטבה חזר הרב זוין על הדברים ואמר (מעריב, ער"ה תשל"ח):

חיילי צה"ל האמיצים ביצעו דבר שלא יאומן כי יסופר... לא האמינו כל מלכי ארץ כי דבר כזה יוכל לקרות. במסירות-נפש שאין כמותה עשו מעשה נורא-הוד שכזה. הרי אנחנו מבקשים: "אבינו מלכנו, הרם קרן ישראל עמך" (תפילת אבינו מלכנו). והנה, הם הרימו קרן ישראל באופן שלא יאומן כי יסופר.

דווקא חניכי הלאומיות העברית הם אלו שהצליחו להרים את קרן ישראל. לאחר מסע חייו המופלא, הבין הרב זוין את עוצמת השינוי שחל בעם היהודי, והזדהה עמו.

